

Davlat byudjeti orqali resurslarni qayta taqsimlash siyosatini va uning ijtimoiy tengsizlikka ta'sirini baholash

Isroilov Isroil Ixtiyor o'g'li

Yaxyoyev Nodirbek Nasim o'g'li

Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti

***Annotatsiya.** Ushbu maqola davlat byudjetlari orqali amalga oshiriladigan resurslarni qayta taqsimlash siyosati ijtimoiy tengsizlikka qanday ta'sir qilishini o'rganadi. Bu soliq siyosatining rolini o'rganadi, masalan soliqlar va ijtimoiy transfertlar, daromadlar tengsizligini hal qilishda va ijtimoiy farovonlikni oshirishda. Adabiyotlarni ko'rib chiqish va empirik tahlil qilish orqali tadqiqot tengsizlikni kamaytirishda turli xil qayta taqsimlash choralarining samaradorligini ta'kidlaydi. Maqolada yanada adolatli jamiyat yaratish uchun ushbu siyosatni optimallashtirish bo'yicha tavsiyalar berilgan.*

***Kalit so'zlar:** Resurslarni qayta taqsimlash, davlat byudjeti, ijtimoiy tengsizlik, fiskal siyosat, daromadlar nomutanosibligi, farovonlik, soliqqa tortish, ijtimoiy transfertlar.*

Kirish

Ijtimoiy tengsizlik ko'plab mamlakatlarda Markaziy muammoga aylandi, rivojlangan va rivojlanayotgan mamlakatlarda daromadlar nomutanosibligi kengaydi. Fiskal siyosatning asosiy vositasi bo'lgan davlat byudjeti orqali resurslarni qayta taqsimlash ushbu tengsizlikni yumshatishda muhim rol o'ynaydi. Hukumatlar boylikni taqsimlashni muvozanatlash va aholining zaif qatlamlarini qo'llab—quvvatlash uchun qayta taqsimlash choralarini—birinchi navbatda soliq va ijtimoiy ta'minot dasturlarini amalga oshiradilar. Ushbu maqola ijtimoiy tengsizlikni kamaytirishda bunday siyosatning samaradorligini baholash va ularning ta'sirini optimallashtirish usullarini taklif qilishga qaratilgan.

Adabiyotlar tahlili

Fiskal siyosat va ijtimoiy tengsizlikni o'rganish katta tadqiqotlar olib bordi. Tomas Piketti (2014) kabi olimlar tekshirilmagan kapital to'planishi tengsizlikning oshishiga olib keladi, Jozef Stiglitz (2012) kabi boshqalar esa ushbu tendentsiyalarni kuchaytirish yoki yumshatishda iqtisodiy siyosatning roliga e'tibor berishadi.

Adabiyotda qayta taqsimlashning ikkita asosiy vositasi ta'kidlangan: progressiv soliqqa tortish va ijtimoiy transfertlar. Progressiv soliqlar, xususan daromad solig'i, yuqori daromadli shaxslarga yuqori stavkada soliq solish orqali boylukni qayta taqsimlashga yordam beradi. Ijtimoiy transfertlar, shu jumladan ijtimoiy nafaqalar, sog'liqni saqlash va ta'lim uchun subsidiyalar, kam daromadli guruhlarning muhim qo'llab-quvvatlanishini ta'minlaydi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatdiki, Skandinaviya mamlakatlari mustahkam farovonlik tizimlari va soliqqa tortishning yuqori darajalariga ega bo'lib, boshqa mintaqalarga nisbatan tengsizlikning past darajalariga erishmoqdalar (OECD, 2020).

Shu bilan birga, tadqiqotlar iqtisodiy globallashuv sharoitida bunday tizimlarni saqlab qolish muammolarini ham ta'kidlaydi, bu davlatlarning mobil kapitalga samarali soliq solish qobiliyatini kamaytirdi (Atkinson, 2015). Bundan tashqari, ba'zi olimlar yomon ishlab chiqilgan qayta taqsimlash siyosati samarasizlikka olib kelishi va qaramlik tuzoqlarini yaratishi, natijada iqtisodiy mahsuldorlikka zarar etkazishi mumkin (Feldstein, 2005).

Usullari

Qayta taqsimlash siyosatining ijtimoiy tengsizlikka ta'sirini baholash uchun ushbu tadqiqot aralash usul yondashuvidan foydalanadi. Jahon banki va OECDning miqdoriy ma'lumotlari turli mamlakatlardagi fiskal siyosat va ijtimoiy tengsizlik o'rtasidagi bog'liqlikni o'rganish uchun tahlil qilinadi. Asosiy ko'rsatkichlarga quyidagilar kiradi jini koeffitsienti (daromadlar tengsizligi o'lchovi), soliq daromadi YaIMga foiz sifatida va ijtimoiy xarajatlar darajasi.

Bundan tashqari, Shvetsiya, AQSh va Braziliya kabi turli xil qayta taqsimlovchi modellarga ega mamlakatlarning amaliy tadqiqotlari sifatli tushunchalarni berish uchun ishlatiladi. Ushbu qiyosiy yondashuv turli xil

siyosatlarning tengsizlikni hal qilishda qanday muvaffaqiyat qozonishi yoki muvaffaqiyatsiz bo'lishini har tomonlama baholashga imkon beradi.

Natijalar

Davlat byudjeti orqali resurslarni qayta taqsimlash siyosatini baholash hukumatlar iqtisodiy tengsizlikni qanday boshqarishini tushunishda muhim mavzu hisoblanadi. Ushbu siyosat soliq tushumlari, davlat xarajatlari va ijtimoiy ta'minot dasturlari kabi resurslarni taqsimlash va qayta taqsimlashni o'z ichiga oladi. Mana bu siyosat ijtimoiy tengsizlikka qanday ta'sir qilishi haqida ma'lumot:

Soliqlar orqali qayta taqsimlash

Hukumatlar resurslarni qayta taqsimlashda foydalanadigan asosiy vositalardan biri bu soliq tizimidir. Yuqori daromadli shaxslarga yuqori stavka bo'yicha soliq solinadigan progressiv soliq siyosati, kam ta'minlanganlarga foyda keltiradigan xizmatlarni moliyalashtirish uchun jamiyatning boy qatlamlaridan boylikni qayta taqsimlash orqali daromadlar tengsizligini kamaytirishi mumkin. Boshqa tomondan, regressiv soliqlar (masalan, savdo soliqlari) tengsizlikni kuchaytirishi mumkin, chunki ular nomutanosib ravishda kam daromadli shaxslarga ta'sir qiladi.

Tengsizlikka ta'siri: progressiv soliqqa tortish daromadlardagi bo'shliqlarni kamaytiradi, regressiv soliqqa tortish esa boylar va kambag'allar o'rtasidagi boylik nomutanosibligini oshirishi mumkin.

Ijtimoiy ta'minotga davlat xarajatlari

Hukumatlar ko'pincha davlat byudjetining muhim qismini sog'liqni saqlash, ta'lim, uy-joy va ishsizlik nafaqalari kabi ijtimoiy ta'minot dasturlariga ajratadilar. Ushbu dasturlar kam ta'minlangan guruhlarini qo'llab-quvvatlash, qashshoqlikni kamaytirish va barcha fuqarolar uchun teng imkoniyatlar yaratishga qaratilgan.

Tengsizlikka ta'siri: ijtimoiy ta'minot uchun maqsadli sarf-xarajatlar eng muhtojlarga yordam ko'rsatish orqali tengsizlikni sezilarli darajada kamaytiradi. Umumjahon dasturlar (bepul ta'lim va sog'liqni saqlash kabi) o'yin maydonini tenglashtiradi va kam daromadli shaxslarga aks holda sotib bo'lmaydigan resurslardan foydalanish imkoniyatini beradi.

Subsidiyalar va jamoat mollari

Muhim xizmatlar (masalan, oziq-ovqat, energetika, uy-joy) va jamoat tovarlari (masalan, infratuzilma, transport) bilan ta'minlash uchun subsidiyalar resurslarni qayta taqsimlashning boshqa shakllari hisoblanadi. Ushbu siyosat kambag'al uy xo'jaliklari uchun yashash narxini pasaytirishga va har kimning asosiy xizmatlardan foydalanishini ta'minlashga yordam beradi.

Tengsizlikka ta'siri: yashash xarajatlarini kamaytirish va davlat xizmatlaridan foydalanishni yaxshilash orqali ushbu siyosat iqtisodiy tengsizlikni kamaytiradi. Biroq, yomon ishlab chiqilgan subsidiyalar boy guruhlariga foyda keltirishi va shu bilan tengsizlikni kengaytirishi mumkin.

Ta'lim va inson kapitaliga investitsiyalar

Ta'limga davlat sarmoyasi uzoq muddatli tengsizlikni kamaytirishning asosiy omilidir. Barcha fuqarolar uchun sifatli ta'lim olish imkoniyatini ta'minlash orqali hukumatlar shaxslarga ularning ijtimoiy-iqtisodiy holatini yaxshilash uchun zarur bo'lgan ko'nikma va malakalarni berishlari mumkin.

Tengsizlikka ta'siri: ta'limdan teng foydalanish odamlarga qashshoqlikdan qutulish va mehnat bozorida raqobatlashish imkoniyatini berish orqali uzoq muddatda tengsizlikni kamaytiradi. Biroq, mintaqalar yoki ijtimoiy guruhlar o'rtasidagi ta'lim sifatidagi tafovutlar tengsizlikni davom ettirishi mumkin.

Iqtisodiy Barqarorlashtirish Siyosati

Iqtisodiy inqiroz yoki tanazzul davrida hukumatlar ko'pincha iqtisodiyotni barqarorlashtirishga qaratilgan fiskal siyosat orqali aralashadilar. Bunga ishsizlik nafaqalari, rag'batlantirish paketlari yoki ishchilar va korxonalarni qo'llab-quvvatlash bo'yicha boshqa choralar kirishi mumkin.

Tengsizlikka ta'siri: ushbu barqarorlashtirish siyosati iqtisodiy zarbalarning kam ta'minlangan shaxslarga nomutanosib ta'sir ko'rsatishining oldini olishga yordam beradi va shu bilan iqtisodiy qiyinchiliklar davrida tengsizlikni kamaytiradi.

Ijtimoiy tengsizlikni kamaytirishda davlat byudjeti orqali resurslarni qayta taqsimlash siyosatining samaradorligi ko'p jihatdan ushbu siyosatni ishlab chiqish, amalga oshirish va yo'naltirishga bog'liq. Yaxshi maqsadli va progressiv choralar

tengsizlikni kamaytiradi, yomon tuzilgan siyosat esa minimal ta'sir ko'rsatishi yoki tengsizlikni yomonlashtirishi mumkin.

Ushbu siyosatning uzoq muddatli oqibatlarini tushunish yanada adolatli jamiyatni yaratish uchun juda muhimdir, bu erda barcha shaxslar rivojlanishi uchun zarur bo'lgan resurslardan foydalanish imkoniyatiga ega.

Muhokama

Topilmalar shuni ko'rsatadiki, davlat byudjetlari orqali resurslarni qayta taqsimlash ijtimoiy tengsizlikni kamaytirishning muhim vositasidir, ammo uning samaradorligi siyosat dizayni va milliy kontekstga qarab o'zgaradi. Kuchli farovonlik davlatlari va progressiv soliq tizimlariga ega mamlakatlar tengsizlikni kamaytirishda sezilarli muvaffaqiyatlarga erishgan bo'lsa-da, muammolar saqlanib qolmoqda.

Iqtisodiy globallashtirish hukumatlarning kapitalga samarali soliq solish qobiliyatini cheklab qo'ydi, bu esa o'rta va quyi sinflarga nomutanosib ta'sir ko'rsatishi mumkin bo'lgan mehnat solig'iga bo'lgan ishonchning kuchayishiga olib keldi. Bundan tashqari, qayta taqsimlash harakatlari iqtisodiy samaradorlikka putur etkazmasligini ta'minlash uchun farovonlik dasturlarining samarasizligi va ishlashga to'sqinlik qilish potentsialini diqqat bilan boshqarish kerak.

Shuningdek, eng badavlat shaxslar va korporatsiyalar o'zlarining adolatli ulushlarini qo'shishini ta'minlash uchun boylik solig'i yoki raqamli va globallashtirgan tarmoqlarga soliq kabi soliqqa tortishda innovatsion yondashuvlar zarurligi tobora ortib bormoqda.

Xulosa

Tahlil shuni ko'rsatadiki, qayta taqsimlash siyosati ijtimoiy tengsizlikni kamaytirishning muhim mexanizmi hisoblanadi. Ijtimoiy xarajatlar va progressiv soliqqa tortish darajasi yuqori bo'lgan mamlakatlar tengsizlikning past darajalariga erishmoqdalar. Biroq, ushbu siyosatning samaradorligi ularning dizayni, amalga oshirilishi va keng iqtisodiy kontekstga bog'liq.

Resurslarni qayta taqsimlash siyosatining ta'sirini optimallashtirish uchun quyidagi tavsiyalar beriladi:

Progressiv soliqqa tortishni kuchaytirish: hukumatlar kapitalning harakatchanligini hal qilish va boylarning adolatli hissa qo'shishini ta'minlash uchun soliq solishning yangi shakllarini, masalan, boylik solig'ini o'rganishlari kerak.

Ijtimoiy transfertlarda samaradorlikni oshirish: ijtimoiy ta'minot dasturlari samarasizlik va qaramlik tuzoqlarini oldini olish uchun ishlab chiqilishi kerak, ular uzoq muddatli o'zini o'zi ta'minlashga yordam berishda vaqtinchalik yordam beradi.

Global muvofiqlashtirishni rag'batlantirish: soliq siyosati, xususan transmilliy korporatsiyalar va raqamli iqtisodiyot bo'yicha xalqaro hamkorlik soliq to'lashdan bo'yin tovlashning oldini olish va boylikning teng taqsimlanishini ta'minlash uchun juda muhimdir.

Barqaror iqtisodiy o'sishni rag'batlantirish: qayta taqsimlash siyosati tengsizlikni bartaraf etish va o'sish va investitsiyalarni iqtisodiy rag'batlantirish o'rtasida muvozanatni saqlashi kerak.

Ushbu strategiyalarni amalga oshirish orqali hukumatlar iqtisodiy dinamizmni saqlab, ijtimoiy tengsizlikni kamaytirish yo'lida muhim qadamlar qo'yishi mumkin.

Adabiyotlar.

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 4-oktabrdagi PQ-4477-son "2019–2030-yillar davrida O'zbekiston Respublikasining "Yashil iqtisodiyotga o'tish strategiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi Qarori. <https://lex.uz/docs/-4539502>
2. L.A. Acosta, S. Zabrocki, J.R. Eugenio, R. Sabado Jr., S.P. Gerrard, M. Nazareth, and H.G.H. Luchtenbelt, (2020) Green Growth Index 2020 – Measuring performance in achieving SDG targets, GGGI Technical Report No. 16.
3. Jumaniyazov Inomjon Turaevich, & Juraev Maqsud Annaqulovich (2022). Korxonalarda moliyaviy qarorlar qabul qilish va risklarni baholash usullari. Science and Education, 3 (5), 1646-1654

4. Jumaniyazov, I., & Xaydarov, A. (2023). The importance of social insurance in social protection. *Science and Education*, 4(1), 1033–1043. Retrieved from <https://openscience.uz/index.php/sciedu/article/view/4941>
5. Adam, S. and J. Browne (2010), “Redistribution, Work Incentives and Thirty Years of UK Tax and Benefit Reform”, IFS Working Paper No. 10/24, Institute for Fiscal Studies, London.
6. Bargain, O., M. Dolls, H. Immervoll, D. Neumann, A. Peichl, N. Pestel, S. Siegloch (2011), "Tax Policy and Income Inequality in the United States, 1978-2007: A Decomposition Approach", paper to be presented at the National Tax Association conference.
7. Immervoll, H., (2010), “Minimum Income Benefits in OECD Countries: Policy Design, Effectiveness and Challenges”, OECD Social, Employment and Migration Working Papers, No. 100, OECD Publishing, www.oecd.org/els/workingpapers.
8. Wagstaff A. and E. van Doorslaer, 2001, “What Makes the Personal Income Tax Progressive? A Comparative Analysis for Fifteen OECD Countries”, *International Tax and Public Finance*, 8(3), 299-316